

УДК 330.101.341

А. І. Ігнатюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ УКРАЇНИ**

Досліджуються чинники ефективного функціонування галузевих ринків з точки зору проблеми результативності їх діяльності, аналізуються стратегічні завдання регулювання галузевих ринків, виходячи з пріоритетних напрямків розвитку економіки, визначаються основні напрямки та методи галузевої політики держави.

Ключові слова: галузеві ринки, галузь, галузева політика, галузева структура, результативність функціонування галузевих ринків.

Глобалізація світової економічної системи, взаємопроникнення капіталу різних країн в економіку нашої країни та можливість залучення вітчизняних підприємств до конкуренції на світових ринках, що посилюється зі вступом України до СОТ, вимагає ретельного дослідження потенціальних можливостей продуктивних сил з метою їх ефективного використання. За радянських часів велика увага приділялася функціонуванню економіки на рівні галузей, особливо оптимальному розміщенню виробництва, специфічним умовам діяльності та розвитку. За умов ринкової економіки, коли не планування з боку держави, а прибутковість диктує можливість, обсяги та спрямування інвестиційного процесу, галузевий аспект дослідження національної економіки змістився у бік фінансових проблем, залишаючи економіко-теоретичний підхід до аналізу як заданий на основі ринкових законів. Посилилася тенденція із запровадженням Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) як інструментарію для систематизації та групування економічної та соціальної інформації у стандартний формат. У наукових економічних колах стала поширеною думка про те, що галузевий рівень дослідження взагалі втрачає сенс, оскільки не існує статистичної інформації з цих питань. Утворилося замкнуте коло: галузі є, державне регулювання здійснюється, а економічні дослідження на галузевому рівні – відсутні, окрім вузько профільних. Кут зору було зміщено з галузевого аналізу на ринковий, який, зазвичай можна застосовувати лише до товарного ринку, тобто коли продукти є більш-менш досконалими замінниками. Але якщо взяти, наприклад, галузь машинобудування, то її продукція представлена на абсолютно різних і за концентрацією, і за поведінкою, і за умовами попиту ринках (порівняти хоча б ринок легкових автомобілів та ринок тракторів).

Разом з цим, у КВЕД зазначається: «...найбільш узагальнені групування видів діяльності на рівні секцій (у сфері промисловості – на рівні підсекцій) дозволяють виділити основні галузі економіки. Однак деякі галузі можуть бути виділені і на менш агрегованих рівнях класифікації» [1]. Перевагою класифікації видів діяльності є те, що ми маємо можливість аналізувати не тільки галузі промисловості, сільського господарства, але й сферу послуг, інформації, які виключалися з об'єкту дослідження за радянських часів.

На наш погляд, дана ситуація стала гальмом дослідження проблем, які постають перед економікою нашої країни. Не можна сьогодні казати про конку-

рентоспроможність вітчизняної економіки без аналізу галузей, доповнюючи його товарними ринками, де представлена продукція даної галузі, оскільки це дозволяє показати причинно-наслідкові зв'язки між попитом та пропозицією як фактору підвищення результативності діяльності, між виробництвом та споживанням, визначити суперечності та тенденції подальшого розвитку. Конкурентоспроможність кожної галузі, в свою чергу, залежить від умов функціонування, до яких належать як загальні для всіх галузей економіки, так і специфічні.

У світовій економічній думці проблеми діяльності галузевих ринків досліджуються у розділі економічної науки під назвою «Industrial Organization». Відомими є перекладені російською мовою роботи Ф. Шерера та Д. Росса «Структура галузевих ринків», Ж. Тіроля «Ринки та ринкова влада: теорія організації промисловості», Д. Хей та Д. Морріса «Теорія організації промисловості», Л. Кабраля «Організація галузевих ринків». У даних працях розкриваються головні закономірності функціонування галузевих ринків, аналізуються процеси концентрації ринків, поведінки фірм в умовах недосконалої конкуренції, досліджується роль держави у процесах регулювання, необхідність, інструменти та межі втручання.

У Росії аналіз галузевих ринків отримує розвиток на початку 1990-х років. Відомими є роботи Н. М. Розанової «Економічна теорія ринків» (1997), Н. М. Розанової та С. Б. Авдашевої «Теорія організації галузевих ринків» (1998), А. В. Вуроса та Н. М. Розанової «Економіка галузевих ринків» (2000), Л. В. Роя та В. П. Третяка «Аналіз галузевих ринків» (2008), С. В. Позднякова та С. В. Казакова «Економіка галузі» (2008), де надано адаптований варіант західних робіт, а також доповнено специфікою функціонування галузевих ринків в економіці Росії. Відомими також є дослідження Л. А. Журавльової, Є. Є. Жуланова, С. А. Затикіна, А. К. Мазаєва, М. А. Петрова та інших, де аналізуються практика формування, розвитку, структури, конкурентоспроможності галузевих ринків Росії.

В Україні за редакцією В. О. Точиліна у 2004 році вийшла монографія «Формування галузевих ринків України: перехідний період», у якій автори достатньо глибоко дослідили аграрні ринки, ринки енергоресурсів, металу, машинобудування, транспортних та телекомунікаційних послуг. Відомим є підручник Л. Кевіна, В. М. Соболева, А. В. Шегди «Індустріальна економіка», присвячений аналізу, регулюванню галузевих ринків. Крім того, достатня кількість статей відомих українських економістів, серед яких В. Д. Базилевич, А. А. Чухно, А. В. Шегда, П. С. Єщенко, О. В. Горняк та інші, присвячені аналізу суперечностей та тенденцій на окремих галузевих ринках. Разом з цим, загальні та специфічні умови діяльності підприємств на різних галузевих ринках розглянуто недостатньо.

Метою даної статті є економіко-теоретичне дослідження загальних та специфічних інституційних умов вдосконалення функціонування галузевих ринків в Україні на основі аналізу проблеми результативності їх діяльності та вибору пріоритетних напрямків розвитку.

Як відомо, інституції – це система відносин, яка охоплює взаємодію формальних та неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, традицій, звичаїв, які визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи чи всього народу у економічній, соціальній, політичній або будь-якій іншій сфері. Саме інституції задають систему стимулів, що спрямовує їх діяльність у певне русло, спираючись на «траєкторію пройденого шляху», акумуляцію прогресивних змін, інтеграцію соціальних, психологічних та інституціональних факторів [2]. В основі ж успішного технічного та економічного розвитку лежить корінна зміна відсталих соціальних та політичних інституцій.

До інституційних чинників розвитку галузевих ринків, на наш погляд, відносяться групи чинників, що пов'язані з управлінням та регулюванням окремих галузевих ринків з метою їх ефективного функціонування.

У ринковій економіці, як відомо, перевага щодо регулювання будь-якого ринку належить об'єктивним економічним законам як механізму саморегуляції. Дію цих законів визначають базові умови функціонування ринку з боку пропозиції: розміщення та власність на основні види сировини, характер відповідної технології, тривалість використання продукції, часові характеристики виробництва, витрати на одиницю продукції тощо; та з боку попиту: цінова еластичність попиту, доступ до товарів-замінників, часові коливання попиту, методи здійснення покупок, ринкові характеристики продукту тощо.

Дані базові умови формують структуру відповідного ринку, що характеризується чисельністю та розподілом продавців та покупців, рівнем диференціації, наявністю або відсутністю бар'єрів входження на ринок нових фірм, рівнем вертикальної інтеграції підприємств, ступенем диверсифікації виробництва фірми тощо, та визначають поведінку суб'єктів даного ринку з боку пропозиції у таких питаннях, як цінова політика та практика, відкриті та таємні угоди між фірмами, продуктова та рекламна стратегія, витрати на дослідження та розробки, інвестиції у виробниче обладнання, тактика вирішення юридичних питань тощо.

Таким чином, можливість саморегулювання ринку на основі конкуренції визначається саме базовими умовами функціонування галузевого ринку, його структурою та поведінкою фірм, яка впливає з попередніх передумов. Такі взаємозалежності між головними параметрами галузевого ринку та їх вплив на результативність його діяльності були досліджені Едвардом С. Мейсоном на основі парадигми «базові умови – структура ринку – поведінка – результат», а також М. Портером у його моделі п'яти сил конкуренції.

Недосконалість ринків з боку конкуренції, неможливість за цих причин забезпечення ефективного розміщення ресурсів, технічного прогресу, повної зайнятості та справедливості вимагає втручання держави у процес регулювання галузевих ринків.

Галузева політика здійснюється у межах загальної національної політики, яка спрямована на структурні перетворення та зростання суспільного виробництва, вона переслідує найбільш загальні суспільні інтереси: захист національного виробництва, допомогу фірмам та галузям, що мають суспільне значення у складних ситуаціях, розвиток регіонів, стимулювання фірм-лідерів, захист від іноземного капіталу, розвиток малого та середнього бізнесу, захист інтересів споживачів, встановлення правил сумлінної конкуренції.

В залежності від тривалості періоду та характеру завдань регулювання галузева політика поділяється на стратегію та тактику. Стратегічні завдання розраховані на перспективу та мають масштабний характер, тактичні – на рішення потреб конкретного етапу розвитку суспільства шляхом своєчасної зміни способів організації ринкових зв'язків, перегрупування ресурсів у галузях.

Формування галузевої політики проходить три етапи. На першому встановлюються критерії результативності, тобто конкретизовані результати діяльності галузевих ринків. На другому етапі оцінюються реальні та потенційні можливості, здійснюється вибір способів досягнення обраних цільових програм. Третій етап пов'язаний з аналізом отриманих результатів функціонування ринкової структури, досліджується вплив основних факторів на галузеву структуру, рівень економічного розвитку та міжнародне економічне становище.

Дискусійним і на сьогоднішній день залишається питання результативності функціонування ринкового механізму. Частина економістів вважають, що розвиток конкуренції є головною метою та показником результативності системи товарної організації господарювання, оскільки вона є силою, що стимулює саморегулювання економіки. Тому, на їхню думку, до цільових завдань мають належати антимонопольна спрямованість заходів та прагнення підтримки та збереження конкурентного середовища. Інша частина економістів зростання результативності вбачає у формуванні змагальних ринків, що здатні раціонально використовувати ресурси, але, як відомо, досягати це вкрай важко, оскільки ринки у більшості є недосконало конкурентними і має місце асиметричність інформації.

Р. Кейвс виділяє чотири напрямки прояву результативності галузевого ринку. По-перше, економіка має бути ефективною, розподіляючи ресурси таким чином, щоб вони приносили найбільший реальний дохід. По-друге, економіка має бути прогресивною, поповнювати запас ресурсів, підвищувати якість та різноманітність товарів, покращувати способи організації виробництва. По-третє, в економіці має бути повна зайнятість, але не за рахунок надлишкового підвищення загального рівня цін. По-четверте, економіка має бути справедливою, розподіл реального доходу між її членами повинен задовольняти їх найважливіші потреби та розумні очікування, одночасно надаючи винагороду за продуктивні зусилля [3].

На думку Ф. Шерера, результативність проявляється у досягненні таких цілей: обмежені ресурси мають використовуватися ефективно, а що виробляти і скільки визначатися у відповідності до кількості та якості вимог споживачів; діяльність виробників має бути прогресивною, вони мають використовувати переваги науки і техніки для забезпечення збільшення випуску з мінімальними витратами, забезпечувати споживачів найкращими продуктами і при цьому має підтримуватися зростання реальних доходів; діяльність виробників має сприяти повному використанню ресурсів, особливо трудових; розподіл доходів має бути справедливим, виробники не повинні отримувати дохід понад рівня, що забезпечує покриття витрат за наданими послугами [4].

Таким чином, результативність функціонування галузевого ринку можна представити у вигляді функції, що залежить від цілої низки змінних [5]. Однією зі змінних є оцінка галузевих результатів діяльності фірм на міжнародному ринку, що дозволяє здійснити позиціонування національного галузевого ринку у глобальному масштабі, зокрема, з погляду раціонального використання ним обмежених ресурсів. За допомогою порівняльного аналізу за країнами можна визначити частку фірм певного галузевого ринку на світовому ринку; проаналізувати тенденції в інтенсивності споживання продукції галузі та наявності власних сировинних ресурсів; зіставити по країнах витрати на інноваційну та науково-дослідницьку роботу; проаналізувати відмінності у витратах, рівні цін тощо.

На національному рівні результативність може досліджуватися з точки зору міжгалузевих взаємозв'язків, здійснюючи моніторинг впливу функціонування національного галузевого ринку на розвиток інших галузевих ринків. Досліджується частка продукції даної галузі у ВВП країни, ступінь впливу функціонування галузі на стабільність розвитку національної економіки в цілому. Необхідно також здійснювати порівняння за основними міжгалузевими показниками діяльності галузі: за рівнем середньої заробітної плати, умовами праці, ефективністю капіталовкладень, витратами на інноваційну та науково-дослідницьку діяльність, участю галузевого ринку у розвитку регіонів тощо.

Важливим є аналіз результативності внутрішньогалузевого розвитку, зміни стану головних суб'єктів ринку – фірм, з позицій раціонального використання ресурсів та зменшення витрат виробництва. Особливу увагу мають бути надані процесам злиття та поглинань, динаміці змін робочих місць, середньогалузевих витрат, рівню конкуренції, бар'єрам входження.

З точки зору розробки стратегічних напрямків регулювання розрізняють загальносистемний та селективний типи державної галузевої політики. Загальносистемний спрямований на створення загальних умов, що сприяють розвитку економіки, та діє по горизонталі. Її заходи не мають вибіркового призначення, а більш-менш рівномірно впливають на всі суб'єкти ринку, формуючи економічне, промислове, організаційне та правове середовище їхньої активності. Селективний передбачає вплив на певні групи суб'єктів ринку, є вертикально спрямованим шляхом регулювання всієї народногосподарської ієрархії, починаючи від підприємства. Цей підхід використовується, перш за все, під час виходу економіки з кризи, коли починається нормальний процес розширеного відтворення та з'являються можливості реального накопичення. У європейській практиці розмежовуються також поняття «державна допомога» та «державна підтримка». Перше характеризує використання державних ресурсів для підтримки окремих галузей; друге – заходи щодо розвитку економіки в цілому, не створюючи переваги для окремих галузей.

Цілі та пріоритети галузевої політики виробляються на основі стратегічних орієнтирів, серед яких сьогодні можна назвати технологічний уклад виробництва, глобалізацію економіки, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, наявність природних ресурсів, зміну структури потреб, місце країни у світовому розподілі праці, необхідність підтримки рівня внутрішньої та зовнішньої безпеки держави тощо.

Якщо пріоритетним напрямком обирається виробництво конкурентоспроможної на світовому ринку продукції, з метою орієнтації економіки країни на світову кон'юнктуру та отримання більшої частки світового ринку, то головними чинниками розвитку галузевого ринку вважаються завдання держави щодо стимулювання галузей, які орієнтовані на експорт своєї продукції. Уряд застосовує податкові та митні квоти, пільгове кредитування підприємств-експортерів, низький валютний курс тощо. Така модель галузевої політики отримала назву експорторієнтовної. Внаслідок її запровадження країна залучається до світового господарства, світових ресурсів та технологій. Розвиток сильних конкурентних галузей забезпечує мультиплікативний ефект розвитку інших галузей, надходження до бюджету, залучення валютних засобів в країну та їх інвестування у розвиток виробництва та сфери послуг національної економіки. Прикладами країн, де успішно реалізовувалася дана модель, є Японія, Південна Корея, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, останнім часом Китай. В Україні також застосовувалися у певний час заходи, що стимулювали експортні галузі. Але політика не охоплювала всі галузі, а була спрямована лише на ті, що входили до кола інтересів уряду. Крім того, експортується з України переважно сировина, що є загрозою для інших галузей національного виробництва, а також призводить до зменшення рівня наукового потенціалу, досліджень та розробок в обробній промисловості та сфері послуг.

Інша модель розвитку економіки спрямована на розвиток внутрішнього ринку шляхом підвищення рівня національного виробництва. Вона має назву імпортозаміщення та передбачає проведення протекціоністської політики, підтримку

стабільного курсу національної валюти як засобу боротьби з інфляцією. Модель імпортозаміщення сприяє покращенню структури платіжного балансу, нормалізації внутрішнього попиту, забезпеченню зайнятості, розвитку машинобудівних галузей, наукового потенціалу. Разом з цим, наслідком її запровадження є самоізоляція від нових тенденцій у світовій економіці, відставання від розвинених країн, зв'язане з відсутністю внутрішніх резервів до зростання, недостатня кількість продукції, яка б забезпечувала потреби споживачів, відсутність досвіду конкурентної боротьби та виживання з боку національних виробників. В Україні повне використання даної моделі виключається із вступом до СОТ, що передбачає більшу інтегрованість країни зі світовою економікою.

У середині ХХ століття почався новий етап науково-технічної революції, характерною особливістю якої є домінування фундаментальної науки. Саме тому пріоритетним напрямком економіки багатьох країн стає розвиток новітніх технологій, нагромадження виробничо-економічного та соціально-організаційного потенціалу нововведень. Запроваджується інноваційна модель, в основі якої інвестування фінансових засобів у розробку та використання нової продукції, технологій, організацію виробництва, що призводить до підвищення науково-технічного потенціалу країни, її конкурентоспроможності у світовому просторі, стимулювання розвитку освітніх інститутів та високопрофесійних кадрів, створення робочих місць та стимулювання попиту, розвитку обробної промисловості та сфери інформаційних послуг. Але дана модель розвитку вимагає суттєвого втручання держави в економіку із використанням неринкових методів стимулювання інноваційного розвитку виробництва, великих витрат на розвиток інноваційної інфраструктури, оновлення виробничого апарату промисловості.

Пріоритетні напрямки галузевої політики можуть застосовуватися лише при врахуванні економічних критеріїв вибору, серед яких: наявність та перспективи зростання платоспроможного попиту на певні товари та послуги; наявність конкурентних переваг того або іншого виду виробництва на міжнародних ринках; рентабельність об'єктів державної підтримки, що забезпечує самофінансування їх розширеного відтворення та покращення якісних параметрів виробничої бази, технологій, кінцевого продукту; мультиплікативний вплив обраної галузі на інші; мінімізація інфляційних наслідків державної підтримки підприємств. Дані критерії надають можливість проведення порівняльної економічної оцінки різних пропозицій та проектів, відбору найбільш раціональних з них.

На нашу думку, сьогоденний розвиток економіки України можливий лише на основі інноваційної моделі розвитку шляхом розробки та реалізації відповідної стратегічної концепції розвитку держави та незмінності даного курсу протягом довгострокового періоду. При цьому слід враховувати, що у 40-х роках ХХ ст. К. Кларком [6] запропонована модель поділу народного господарства, згідно з якою економіка поділяється на три сектори: первинний - охоплює видобувні галузі і сільське господарство; вторинний — галузі обробної промисловості та будівництво; а третинний — виробничі та приватні послуги. Проте у 60–80-х рр. ХХ ст. трисекторна модель економіки різко деформувалася, в результаті чого третинний сектор набув домінуючої ролі. Д. Белл розробив більш поглиблене структурування третинного сектору на четвертинний і п'ятірний, які розвивають наукомісткі технології і спираються на виробництво нової технології і знань у різних галузях господарства (фінансовій, торговельній сфері, охороні здоров'я, індустрії відпочинку, освіті, наукових дослідженнях тощо) [7]. Тому інноваційні чинники розвитку галузевих ринків мають спиратися на усвідомлення важли-

вості четвертого та п'ятого секторів економіки та базуватися на селективній економічній політиці у галузях цих секторів.

В Україні сьогодні поки що відсутнє повне закріплення регуляторів на макrorівні у формі права і організацій, що впливають на формування ефективного інституціонального механізму інноваційної системи. Необхідним є: створення теоретико-методологічної бази інноваційної політики країни, обґрунтування майбутніх програм розвитку на основі плановірності, прозорості, передбачуваності, комплексності інноваційної політики, високої результативності окремих елементів та досягнення синергетичного ефекту від взаємодії; розробка та впровадження єдиної концептуальної програми розвитку, яка б передбачала черговість, терміни, обсяги необхідних ресурсів, інструментарій та механізми функціонування складових інноваційної системи; інформаційне забезпечення самоврядних органів, формування двосторонніх зв'язків між ними та інноваційною спільнотою, що визначає темпи розвитку окремих інститутів інноваційної системи та процеси активізації процесів виробництва новачій взагалі.

До чинників розвитку галузевих ринків у межах інноваційної моделі слід віднести: реструктуризацію науково-технічного потенціалу в різних галузях з урахуванням концентрації матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів на головних напрямках науки й техніки; створення фонду майна науки й інновацій за рахунок об'єктів науки, що є державною власністю; розробку системи підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки та інноваційної діяльності по галузях; вдосконалення механізмів системи залучення банківського кредиту для розширення інноваційної діяльності.

Перехід до ринкового господарювання з одночасним збереженням державного регулювання обумовлює нові підходи до проблем розвитку економіки у галузевому аспекті. Необхідним стає аналіз галузі як з боку пропозиції, так і з боку попиту. Результативність діяльності будь-якого галузевого ринку залежить від пріоритетних напрямків галузевої політики та різних умов їх реалізації. В основі розвитку галузевих ринків України має бути покладена інноваційна модель, що передбачає, з одного боку, створення системи фінансування науки, нової продукції, технологій, організації виробництва, а з іншого, формування та розвиток нових галузей у сфері біотехнології, біомедицини, нанотехнологій, робототехніки, авіакосмосу.

Література

1. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності». Прийнято наказом Держкомспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. №375.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
3. *Caves Richard E.* American Industry. Structure, conduct, performance. — 7-th ed. — С. 69–70.
4. Шерер Ф., Росс Д. Структура отраслевых рынков. — М.: ИНФРА-М, 1997. — С. 4.
5. Третьяк В. П. Роль результативности в Гарвардской парадигме // Современная экономическая теория: проблемы разработки и преподавания. — М.: МАКС Пресс, 2001. — С. 81.
6. *Slarc S.* The conditions of economic progress. — L., 1957.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — 787 с.

А. І. Ігнатюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОТРАСЛЕВЫХ РЫНКОВ УКРАИНЫ**

Резюме

В статье исследованы факторы эффективного функционирования отраслевых рынков с точки зрения проблемы результативности их деятельности, проанализированы стратегические задачи регулирования отраслевых рынков, исходя из приоритетных направлений развития экономики, определены основные направления и методы отраслевой политики государства.

Ключевые слова: отраслевые рынки, отрасль, отраслевая политика, отраслевая структура, результативность функционирования отраслевых рынков.

A. I. Ignatiuk

Kiev Taras Shevchenko National University

**THE FORMATION OF INSTITUTIONAL CONDITIONS OF BRANCH MARKETS
FUNCTIONING IN UKRAINE**

Summary

The factors of effective functioning of branch markets are investigated from the point of view of the problem of their successful activities. The author analyzes the strategic targets of branch markets regulation, based on priority directions development of the economy. The main directions and methods of the governmental branch economy are stated.

Key words: branch markets, branch, branch policy, branch policy, effective functioning of branch markets.